

בבואתו של דור המלחמה האנגלי

”דבר” — כ”ט אלול תרצ”ו, 16.9.36

נח שטרן

בְּתוֹךְ מַחֲזֵי מִתְחִיל טוֹם-טוֹם עָמוּם
בְּלִי-פֶשֶׁר הוּא הוֹלֵם פְּרִלֹדִיָּה מְשֻׁלוּ.

בראשיתם היו סופרים ומשוררים אלה יוצאי דופן, ו”הלמו פרלודיה משלהם”, אולם הנה התפזרו הערפלים שטשטשו את דמותם בזמן הופעתם, והנה החליק-ירד הקרחון שמתחתיו גדלו, ומתגלה כי הם-הם שנתנו את הביטוי, המר והנוקב, לנפשות יחידי הסגולה שבדורם, ולהלך הרוח שעתיד היה להשתלט אל החברה האנגלית ההוגה והמרגישה — שממנה הוא מסתנן, כרגיל, לתוך המוני העם.

המבוכה, הרוגז וחקירת-הדרכים, אלו שג’ויס, והגברת וולף וד”ה לורנס נתנו להם ביטוי בפרוזה, השתקפו בחריפות יתרה בשירת תומאס סטאָרנס אָליוֹט*), אולי יותר מאשר בשירת אחר מבני-זמננו באנגליה. אליו רותקו הלכבות שאבדה מנוחתם ושחיפשו, כחפש לכבות רגישים בכל דור ודור, את הביטוי השירי החודר והחושף של התקופה. באָליוֹט ראו גילוי של אמת-יצירה חדשה, נפש-משורר שעוצבה במהפכה הרוחנית הכמוסה, ההורסת והמחדשת של תקופתו; ואת שירתו ראו כבבואה טבעית לזעזועים שהוטלו לתוך נפש החברה האנגלית, כביטוי השובע והרעב שירדו אז כרוכים לעולמה. הפתעת-הגיל מכאן והפתעת-השאט מכאן, שבה נתקבל משורר זה, העידה על החידוש הנדיר שבו, חידוש שתבע התעמקות ובחינת הקיים וצפיה לעתיד. ויתכן, שמאז הופיעה ב-1800 ה”הקדמה” המפורסמת של וורדסוורת לספר ”הבלדות הליריות” — המניפסט השלם הראשון של השירה הרומנטית באנגליה, המשמש עד היום ציון דרך בשירה האנגלית ושזעזע בחידושו העמוק את עולם הרוח בארץ ההיא — אפשר שבמשך מאת השנים שעברו מאז לא היה עוד משורר באנגליה, שהעז כל כך לחדש וששירתו שימשה אות לשינוי עמוק כזה בחיי הנפש של העם.

אולם ט”ס אָליוֹט איננו משורר בלבד. כדבריו הוא עצמו, קשה מאד למשורר בתקופה כזו שלנו, שלא לעסוק בביקורת. ושוב: מסותיו של אליוט, שהיו דבר חדש בסגנונו, בגישתן

* כתביו המקובצים יצאו לאור לא מזמן.

שנה כאילו נסתם הגולל בידי הטבע על תקופה שלימה בחיי הרוח והחומר של ממלכת אנגליה. אחד אחד הלכו השנה לעולמם האישיים שהיו סמליה של תקופה זו: הלך ג’ורג’ החמישי, ראש הקיסרות הבריטית בימי גאותה החומרית והרחבת גבולותיה — גבולות אשר מי יודע אם יוסיפו עוד להתרחב או אם יכללו עוד מרחבים כאלה; הלך ראָדינג, שר הקיסרות, ביקונספילד בועיר אנפין של המאה העשרים; והלך קיפלינג, משורר הקיסרות, שחגג במזמורים את מלחמות התפשטותה של אנגליה, מאפגאן עד אפריקה השחורה, וקשר כתרים ל”יעודה הישבני” של מכורתו. לכאורה היתה תקופה זו כולה המשך ושיא לתקופה הויקטוריאנית. לכאורה לא היו חיירותה וגופה של תקופה זו אלא חיי אנגליה של גלאדסטון ומאָניסון בשינוי-גירסה. אולם, כאשר יקרה לעתים לא רחוקות בארץ אנגליה האורגאנית-האיטית, הלכו חיים חדשים והתרקמו בצל מסורת-החיים האחרת, החיה עוד — כקרחון אָלפי הזע וגולש אט-אט עם בוא הקיץ, ובהעלמו — והנה מסכת חיים חדשה פרושה על השטח שכיסה, מסכת דשא ופרחים ועשבי-בר. או כנחש שעורו נקלף לאט מגבו בסוף החורף, ובהשירו אותו — והנה עור חדש לגופו, עם רקמה חדשה של חברבורות ובהרות-לובן ושחור.

המשוררים והסופרים שהתבגרו באנגליה בימי המלחמה ולאחריה, היו בשעת התגלותם יוצאי דופן החיים הכלליים, המקובלים בארצם, שהמלך משמש להם מעין פרוֹיאָקציה מתוקנת ומרוכזת. אלה מהסופרים שהופעתם על הבמה הקדימה לבוא שנים אחרות, ודאי שעמדו בצדי החיים האנגליים, שסמלם היה אָדוארד השביעי — ההידוניסטן, רנואַר זה שבין מלכי אנגליה. ואלה שעלו על הבמה אחר כך, לא הצטרפו, כאמור, גם הם למקהלת החיים באנגליה שסמלם היה ג’ורג’ החמישי, שבגורלו נפל להניע את הקיסרות אל שיא שאין, כנראה, גבוה ממנו; ובחלקו עלה לראות את התפוח בא אל קץ ההתבשלות, שאחריו מתחילות תסיסות נבוכות ומתגלים סימני עובש בריח התמים והרענן.

בֵּין נְגִינֹת הַפְּנֹרוֹת
וְהַמְזֻמּוֹרוֹת
שֶׁל הַקּוֹרְנֵטִים הַסְּדוּקִים

— המעטות ביחס, אך הכוללות מסקנות של מחשבה מאומצת וממושכת — מוצא הקורא ריבוי-גוונים המעיד על עדות לכל תופעות החיים, על אינטגרציה של התיות. ואכן, זהו, לפי אליוט, אחד מסימניו של כל משורר (ואנחנו נוסיף — של בעל שאר-רוח בכלל): אדם רגיל קורא את שפינוזה, ומתאהב בעלמה, ואין שתי תיות אלו מתקשרות בנפשו ואינן מתאחות זו לזו. לא כן המשורר.

אליוט, למשל, מתאמץ במסותיו להגיע לידי מסקנות אחרונות ביחס לתורת-השלטון של הופס ובנוגע לצדקת הביקורת שמתח ד"ר ג'ונסון על המשוררים ה"מטפיסיים" של המאה השש-עשרה והשבע-עשרה; הוא מגיב בערות רבה על כתביו הפילוסופיים של פ"ה בראדלי — וגם על פעולתה של מארי ליד, על במת ה"וודוויל".

אף על פי כן, ספק הוא אם היה הקהל מייחס לאליוט — בצדק או שלא בצדק — את החשיבות של דה מייסטרה בן המאה העשרים ושל וורדסוורת בן תקופת המכונה, אלולא טיבן המיוחד של השנים בהן הופיע על במת הצבור. אליוט הגיע לבגרות סמוך למלחמת העולם והדפיס את יצירותיו הראשונות בתוך ההפיכה הזו. וכשם שה"רסטאבראציה" באנגליה זימנה במה לדריידן, וכשם שהמהפכה הצרפתית עוררה את כשרונות שָאָלִי ווורדסוורת ויצרה בשבילים צבור של מעריצים ואויבים, כן יצרו המלחמה והשנים שלאחריה צורך לא-רגיל באיש בעל-כשרון, שייסכם את ההתפתחות הארוכה וההמשכית במעט או בהרבה, שקדמה למלחמה, ושיוכל להתיצב פנים אל פנים עם המבוכה ואי-הבטחון הפנימי שבאו בעקבותיה.

במשך כל הזמן הולך ומתברר, כי בהתפוצצות של שנות המלחמה באה עד משבר התפתחות ארוכה במקצועות שונים של חיי האדם. בשנים ההן בא השינוי הגדול בממשלות אירופיות, של המאה התשע-עשרה והרציונליזם של המאה התשע-עשרה — מה"פילוסופים" הצרפתים דרך מארפס ועד ימינו. ביחידת המבנה של החברה המערבית — במשפחה — התגבש בתקופה, שבה חלה המלחמה, שינוי עמוק ביחסים שבין אבות לבנים, בין הבעל לאשתו. אשר לשירה, הרי התהום בין המחשבה והרגש, תהום שהלכה והתרחבה במאה התשע-עשרה והתבלטה בכתבי ה"פרופאליטיים", הביאה את השירה ה"גיאורגית" (זו שנוצרה בתחילת מלכותו של ג'ורג' החמישי) לידי תחרון מחשבה ודלות דם בתגובתה על החיים. ועוד: הרליגיוזיות הויקטוריאנית, שזועזעה בשעתה זעזוע קשה על-ידי הגילויים במדעי הטבע, אולם המשיכה את חייה בכוח האינרציה של מסרתה — מצאה עתה את עצמה עומדת עמידה נפחדת מול מדעים חדשים, ביחוד הפסיכואנליזה והאנתרופולוגיה, וראתה את המלחמה נותצת את "המדות הטובות" הרשמיות שלה ואת המוסכמות שלה בעיני מין.

אל המשוררים ולתופעות החיים ובמסקנותיהן, הלכו והרסו אמונות ודעות הנוגעים לשירת העבר וההווה באנגליה ועיצבו עצוב חדש טעמו של הציבור האנגלי הנזקק לספרות. יחד עם שירת מחברן, חוללו מסות אלו מהפכה בתפיסה ובהלך-הנפש, ואצל עם האנגלים, ששכבות שלמות שבו ראות את השירה ואת היחס אליה כראות אחד הדברים הרציניים ביותר ורבי-האחריות ביותר בחייהן, הרי מהפכה כזו מסתעפת ומתפשטת, חודרת ומשנה את עמדת האנשים בכל שטחי החיים. כי השירה האמתית לגבי אנשי-אמת היא הבטויה העמוקה ביותר לחיותיהם המרכזיות.

וכן יאמר אליוט בעצמו על שידוד המערכות בביקורת: "מדי פעם בפעם, בכל מאת שנים בערך, רצוי כי יופיע מבקר שישקור את עברה של ספרותנו ויקבע את המשוררים ואת השירים בסדר החדש". והוא, שנגש גישה אמיצה ורעננה אל משוררי אנגליה, מתקופת אלישבעת עד זמננו; הוא, ששינה כמה ערכי שירה מקובלים אשר כמשך דורות לא היה עליהם עורר — ודאי שמותר לראותם כאחד המבקרים הצריכים להופיע אחת למאה שנה. הוא ניסה לעשות את מאזן השירה, והדעות על השירה, שהיו רווחות במאה התשע-עשרה ואין לומר, כי לא הצליח בזאת.

אחת מתכונותיו של אליוט שעשוהו שופרו של דור אנשי רוח באנגליה היא, מלבד החידוש והרענונת בשירה ובביקורת-השירה, האוניברסליות שלו. בנושאי הגיונותיו ובנושאי מסותיו

החדשות את יראת הכבוד בפני הפילוסופיה. יאוש ושיון-נפש עשו כל מאמץ רוחני גדול לנמנע. ב-1920 כתב אלדוס האפסלי, והוא אז משורר צעיר, את הדברים המעניינים האלה, המצטיינים בחוסר-הדיוק השכיח בכתביו: "עם התרחק הצעירים ביותר שבמשוררי זמננו מאי-הריאליות המיאשת של נושאי-השירה המקובלים, מנסים הם, כנראה, לבער מן השירה כל נושא שהוא. את התימות הישנות מרחיקים הם בלי רחמים". והאפסלי מפרט את התימות ההן: "קודם כל נפטרים מהאהבה: ענין גדוש, מבחיל, שאפשר להשאירו לאוילים, שהוא מעורר רגשותם. פילוסופיה — זו כבדה מדי; ויתר על כן, מה תועלת יש בחיבור תיאוריות על דבר הקוסמוס אם מן ההכרח הוא שכולן תהיינה נטולות-אמת? גם את היופי יש להרחיק; כאהבה כן גם הוא כה מבחיל ורגשני. את הפסיכולוגיה מגרשים יחד אתו; אטית היא מדי ומסובכת ואין לחדש בה כל חידושים. וכך מרחיקים את הכל עד שאין דבר נשאר, חוץ מחידודים קטנים אחדים ותחושות אחרות".

בחילה זו בנושאי העיקריים של שירת העבר הקרוב העידה כמאה עדים על הריקנות שהוטלה לתוך נפש הדור, ריקנות מבהילה — אם כי לא מרצונו באה ושלא באשמתו הישירה השתלטה על נפשו. המשוררים החדשים ובני זמנם היו נתונים במצב הקרוב מאוד לתוהו-ובוהו או לניהיליםם.

כשהחלה השירה האנגלית להחלץ מבצה זו של יאוש וריקנות, דמתה במעט מאד לשירה המסורתית של המאה התשע-עשרה. מעטים היו סימניה של מסורת זו ביחוד בשירת אליוט, ואף סימנים מעטים אלה הלכו ונטשטשו במשך הזמן, ככל אשר התרחק המשורר מהרקע האישי שלו, שהתבלט בשיריו הראשונים, והתקרב לחיי המטרופוליס של מרכזי העולם המערבי. כי אורפאניזם חדש וקודח, שעוד לא היה כמוהו, העמיק להטביע בינתיים את חותמו על ידע האנשים, והמשורר, בין כמסתכל ובין כחוליה בחברת זמנו, הרגיש את רושמו הצורב: הרגיש בהמון הענקי, שהינה מעתה את סביבתו התמידית של האדם והשמיד כל אינטימיות; נתרשם מאותו קנה-מדה עצום, שלפיו התנהלו עתה עסקי האנושיות, וששלל כל ערך מעניני היחיד; חש בשינויים המהירים שרדפו זה אחר זה והרסו בלי-הרף את צנורות התגובות הרגשיות הנוצרים בנפש היחיד. החיים היו עתה משוללי תכונות אנושיות, בהשוואה לחיי העבר, ואותה שורה, שחופף עליה הרגש המרכזי של החיים ההם,

עיר אי־רְיָאֵלִית,

חזרת ונשנית בפואימה המפורסמת של אליוט "ארץ השממה"
(The Waste Land):

עיר אי־רְיָאֵלִית,

מפתח לְעֶרְפֶל הַשָּׁחַם שֶׁל שַׁחֲרֻחְף,

אליוט גופו מציין בכתביו, כי אין להפריד בין שירתו ובקרתו לבין העולם שהולידם. הקובע את יצירתו במסגרת התקופה מיטיב ל"הבין" אותה, והוא טועם בה את טעמה המלא. עולמו של אליוט הוא במדה מכריעה עולם של המעמד הבינוני, או, ליתר דיוק, עולם קפיטליסטי. אליוט עצמו שייך למעמד השליט, אם כי נראה שבא משכבה בתוך המעמד הזה, שניטלו ממנה כוחה והשפעתה. אולם הוא מתקיף את ספרותו וכל תרבותו של המעמד הזה — אלו שיצר מאז עלה לשלטון במאה השמונה-עשרה, כשהשתלט אֶדְוִינְטוֹן, "הדיקטטור הספרותי הבורזואזי" על ה"מזרח" של הספרות האנגלית, ועד ימינו, כשמעמד זה אנוס להלחם בכל כוחו על שלטונו, או אפילו על קיומו. וכאן כדאי לציין, כי ד"ס מירסקי, למשל, רואה את כל שירתו של אליוט כמזמור-המות של התרבות הנזכרת. במסה ששמה האופייני הוא T.S. Eliot et la fin de la poesie "bourgeoise" כותב מירסקי: "בני זמנו (של אליוט) אינם אלא גילויים של מיתת השירה והציויליזציה הבורזואזית, והוא היחיד שידע ליצור שירת המיתה הזו".

ואמנם, בשירת אליוט מתקופת-יצירתו הראשונה משתקף עולם מתנוון, עולם כרכי-פרכי, ובו דלות פנימית וחיצוניות שמחפה עליה נימוסיות נטולת-פשר, עולם שקפא אין-אונים, והוא מעלה ירוקה, ואת החיוניות החסרה לו יבקש ברובע הפועלים ובמאורות "העולם התחתון".

מבוכה, ריקנות, מרירות — אלה היו המוטיבים ששלטו בחברה שמסביב למשורר, ואותם המוטיבים מצא גם בשירת המשוררים הצעירים בני זמנו. כדי להבין שירה זו יש לזכור בעיקר, שכולה לא היתה אלא ריאקציה לשירה הריקטוריאנית בגילוייה המאוחרים. השירה המסורתית ראתה חובה לעצמה להיות "הבטוי הישר לרגשות פשוטים וממין מוגבל: הרך, הנעלה, הנרגש, ובכלל — המלא אהדה" (ליויס). אותה שירה הזניחה או התעלמה מהניתוח הדק של הרגשות, מסטירה, מרגשות ילידי החיים האינטלקטואליים — וכל אלה הם נושאים שמילאו לפנים תפקיד מרכזי בשירה האנגלית.

מהלומת המלחמה הנוראה, היא גם הרחיקה את המשוררים הצעירים מהשירה, שהלכה ונוצרה עוד בימיהם, משירת המשוררים החיים, שהצעירים מצאו בה התרחקות מהחיות הממשיות ומהדן הישר בנפש ואת הטשטוש המסוגנן של סוף המאה — כל אותה האוירה שאליוט קרא לה אחר-כך "הערפל הלונדוני הסרינבורני הסגול של שנות התשעים".

ואם כן — מה המעשה אשר נשאר להם למשוררי הדור שלאחר המלחמה לעשות? מה הם הרגשות שעוד יכלו לתבוע את ביטויים, מה הם הנושאים שאמרו "דרשונו"? הרקמה הפסיכית הפנימית של היחיד נקרעה לקרעים. ההיסטאריה שליוותה את התקופה הכאוטית ההיא, הכחידה כל אמונה בתבונה. התורות הפסיכולוגיות החדשות שנעשו (לא במקרה) דבר שבאפנה, הדגישו את יסוד האונאה העצמית הרווח בחיי רוחו של האדם ואת תפקידו של השכל כ"מבשר" את פעולות בעליו לאחר מעשה. בהדגישן את כל זאת, ביטלו התורות הפסיכולוגיות

עדינות ומכל עדיי הציויליזציה — היפוכם של אותם אנשי התענדנות מופרזות, ניוראסטאנית, שתיארם בשיריו הראשונים. רקב מסתורי מכרסם את שרשי החברה ורעלו פשה בכל ענפיו. המשורר רואה את ידע האנשים והנה הוא בהמי, חד-ממדי — כל חייהם הפנימיים אינם אלא טפטוף של פאָר-צאָפציות. באחד משירי אליוט רואים אנו את בליישטיין, התיר היהודי מאמריקה, בוונציה, בירת התפארת של עולם ההולך וחולף, והוא הוגה, כמין מכונת-חישוב אנושית, ו"זרמת הידע" שלו שוטפת לעינינו:

פָּעם, עַל הָרִיאָלְטוּ.

הַעֲבָרִים מִתַּחַת לְעִמּוּדִים.

הַיְהוּדִי בְּשֵׁפֶל הַמְּדַרְגָּה.

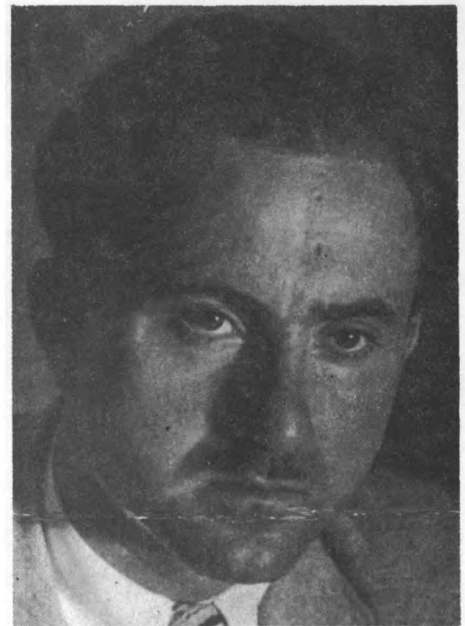
כָּסֶף בְּעֶסֶק הַפְּרוּת.

("בוֹרְבֵנְק עִם בְּדָקָר: בְּלִישְׁטִין עִם סִיגְרָה")

בשנים כתיקונן, הרי עוצרים בהתפוררותה של נפש היחיד דפוסים עתיקים של מחשבה ו"דרך ארץ" הנוצרים על-ידי מסורותיה של תרבות לאומית. אולם בתקופה שלאחר המלחמה השתפך במערב אירופה נחשול של קוסמופוליטיזם, שהיה לעתים שטחי וקלוקל מאוד. המשענת שהיחיד מוצא לו באחידותה של החברה נעקרה במדה מרובה על-ידי מעמד רודפי ההון הבין לאומיים, שצצו מכל עבר באוריה הקודחת של השנים ההן — אנשים שאין לבם קשור לשום מקום או מסורת, ושמודלתם היא כל שדה-ניצול, כל חבל-ארץ שבו ממהרים הרווחים לשגשג.

תמונה גדושת-חושך? שירה שהפריזה בכטוי התווה הנורא שבחיי החברה והיחיד? מבקרים רבים בארבע כנפות העולם המערבי לא ראו בשירת אליוט וחבריו הפרזה או ראייה מסולפת. אמונד וילסון באמריקה, קורטיוס בשווייץ, ויליאמסון באנגליה, וכן סופרים בצרפת, ספרד ואפילו פינלנד, הכריזו על שירה זו כי היא אשר נתנה ביטוי להריסות האידיאלים ולחורבן החברה והיחיד. הם ראו בה עדות נאמנה לאותה ענות עמוקה שאין בני-אדם יכולים לעמוד בה זמן רב. אין פלא, כי בכוא עתם, החלו משוררי השנים האלו לפרוש איש איש לאחד המחנות שהוקמו בינתיים על מנת לשנות את החברה ולנתחם במקומות תורפתה. ב-1926 הכריז אליוט כי הוא "קלאסיציסט בספרות, מלוכני בפוליטיקה ואנגלו-קאתולי בדת". ושנים מועטות אחר זה קמו משוררים צעירים ממנו, שלמדו משירתו לא מעט, אך החלו לדרוש שינויים יסודיים בחברה, שינויים שבהם הם רואים תרופה לעתיד לבוא גם לכמה ממדי היחיד. הטראגדיה של התקופה שהחלה עם גמר המלחמה חשלה קבוצה של משוררים ומבקרים צעירים חשובים, דורשי אמת ושינויי ערכים בחברה, אשר ספק אם היתה כמותה מימי שאלי ואילך. ■

נח שטרן

הַמּוֹן זָרַם עַל גֶּשֶׁר לונְדוֹן, כֹּה רַבִּים
עַד לֹא דְמִיתִי כִּי הוֹרִיד הַמָּוֶת כֹּה רַבִּים שְׂאוּלָה.

(1: "קְבוּרַת הַמֵּתִים")

חיי המון אלה על היותיהם הבהולות הרחיקו את השירה מאינטימיות הרגש ודחפוה אל האובייקטיבי והמוחי, אם כי גם פה לא נשאר ענין רב לענות בו, לאחר שנתפוררו האמונות והדעות הישנות. "השירה קרה עתה יותר משהיתה, אינטלקטואלית יותר, ספקנית יותר", העיר ב-1926 המבקר מיו. מה ששרד בעולם הרגש של היחיד ושל השירה, היו הדברים שאינם נשמדים לעולם — הפרימיטיבי והאינסטינקטיבי. אם מצד אחד עלה האינטלקט לגדולה, הרי המוסיקה שריתקה את הלבבות בתקופה ההיא, היתה המוסיקה הפרימיטיבית של הכושים. ובנפשו של אליוט צצים ועולים הרתמוסים והפרימיטיביים מבין עיי הרגשות הישנים, המעודנים יותר:

בֵּין נְגִינּוֹת הַכְּנּוֹרוֹת

וְהַמְזֻמּוֹרוֹת

שֶׁל הַקּוֹרְנֵטִים הַסְּדוּקִים

בְּתוֹךְ מַחֵי מִתְחִיל טוֹם-טוֹם עָמוּם

בְּלִי-פֶשֶׁר הוּא הוֹלֵם פְּרִלְוֶה מְשֻׁלוּ

ושוב, ב"רפסודית ליל-רוח" הוא מספר כיצד

כֵּל פִּנֵּס רְחוּב שְׂאֲעֵבֹר

הוֹלֵם כְּתֵף גּוֹרֵל

ובעוד שהמשורר בעצמו רואה ומתאר את הפחד הפרימיטיבי וההיסטאריה, הוא רואה מסביבו אנושיות חדשה, שנוצלה מכל